

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА БУДІВЕЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ» С. БУЛДИ)

© Думанська Л., 2008

Зроблено аналіз лексико-семантичних та структурних особливостей українських архітектурних термінів, що увійшли до «Словника будівельної термінології» професора С. Булди; визначено роль словника в утвердженні української архітектурної термінології у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

The analysis of the lexical-semantic structural features of Ukrainian architectural terms, the part of The Dictionary of Building terms by S. Bulda, is given in this article; the role of the dictionary in the formation of Ukrainian architectural terminology of 1920–30.

Досліджуючи термінологічні системи будь-якої науково-технічної галузі, треба враховувати мовні та позамовні чинники формування терміноодиниць, а саме: ступінь розвитку функційних стилів мови; мовну політику та мовну ситуацію в Україні; стан національної науки, техніки, культури; концептуалізацію реального світу носіями мови на певному зрізі історичного розвитку суспільства тощо. Деякі вітчизняні мовознавці підкреслюють залежність процесів формування та функціонування терміносистем від суспільно-політичних чинників, які мали місце в Україні [1; 2; 3].

Метою статті є аналіз лексико-семантичних, структурних особливостей українських архітектурних термінів, які зафіксовано у російсько-українському «Словнику будівельної термінології» С. Булди, виданому в 1930 році; з'ясування ролі словника в утвердженні української архітектурної термінології у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

На початку ХХ ст. в Україні зростає потреба у розвиненій науковій термінології, що активізувало термінологічну роботу. Було створено термінологічні комісії при різних товариствах: секції Київського товариства «Просвіта», «Українське наукове товариство», періодичні видання та збірники: «Літературно-науковий вісник», «Етнографічний збірник» тощо. 30 травня 1921 року було засновано Інститут української наукової мови Академії Наук, який став центром термінологічної роботи. Окрім природничого, сільськогосподарського відділів, було створено і технічний, до складу якого входила архітектурна секція. У цей період було укладено та видано близько тридцяти словників з різних галузей науки, техніки, культури. Таким чином, сфера функціонування української термінології та сфера фіксування взаємодоповнювали себе, створюючи підґрунтя розвитку національних терміносистем.

Передмови до словників інколи виходили за межі інструкцій для користування: у них розповідалося про процес укладання словника та подавалися теоретичні установи щодо вдосконалення мовного матеріалу. Л. Г. Боярова виокремлює концептуальні положення, якими керувалися тогочасні лексикографи: «основу кожної української терміносистеми мають становити власне національні слова; іншомовні терміни треба засвоювати безпосередньо з мови-продуцента без прямого впливу будь-якої мови-посередника; у термінах треба дотримувати оптимальне співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом, вкладеним у цей термін» [4, с. 189].

Українську архітектурну термінологію досліджували у складі будівельної термінології, тому вона ввійшла до 18 тому «Матеріалів до української термінології та номенклатури» у «Словник будівельної термінології (проект)» (1930 р.) На думку упорядника словника професора С. Булди, в основу будівельної, зокрема й архітектурної, термінології значною мірою було покладено примітивну народну термінологію, оскільки не було жодного ґрунтового твору з будівництва, а «такі поодинокі твори, як «Архітектура» Щербаківського, мали характер більш історично-популярний, аніж науково-технічний» [5, с. 5].

«Словник будівельної термінології» проф. С. Булди російсько-український з українсько-російським покажчиком при ньому; охоплює терміни різних галузей будівництва: цивільного та сільського будівництва, опалення та кондиціювання, металевих, кам'яних, залізобетонних та дерев'яних конструкцій (крім мостів), основ та фундаментів, будівельної механіки, дрібних будівельних фахів: «1) асфальтарство; 2) бетонярство; 3) малярство; 4) пічництво; 5) склярство; 6) столярство; 7) теслярство; 8) тинькарство; 9) укривельництво» [5, с. 6], номенклатури основних будівельних матеріалів та їх властивостей; деякі терміни з фізики, геодезії, геології, гідротехніки. Значну кількість термінів складає архітектурна термінологія, проте не наводяться терміни на позначення архітектурних стилів, форм, ордерів, скульптурних та ліпних прикрас.

Джерелом цієї термінологічної роботи стали записи інженерно-технічного персоналу, використано багатий матеріал, який подали працівники будівельної та інших секцій Інституту української наукової мови, а також українсько-російський словник Б. Грінченка, російсько-українські словники Комісії Живої Мови ВУАН.

Якщо для якогось поняття бракувало номена, або його не пощастило знайти в живій народній мові, то працівники секції користувалися різними методами створення назв. Наприклад, якщо народна мова давала матеріал, його застосовували в технічному розумінні за аналогією з іншими мовами: *ласточкин хвост* (тип врубки) – *Schwalben – Schwanz – ластівковий хвіст*. Інтернаціональні терміни, які не мали народних відповідників, у словнику наводились без змін, або ж фіксувалися з тими фонетичними відмінностями, які наближали їх до української фонетики: *квадра, Quader – квадер; цоколь, Sockel – скель; колонна, колоннада, Colonne, colonnade – колона, колонада*.

Принцип творення термінів визначали довільно, тому це призвело до утворення значної кількості штучних архітектурних термінів: *амбар – штихлір, амбразура – заглибина, антаблемент – надколоння, арка – лук, балка – трям (балочний – трямовий), бельэтаж – красний поверх, блеск – полір, боковушка – прихатень, болт – с(ш)ворінь, ванна – купільня, вентилятор – вітрогін, горбылек – щаблина, громоотвод – блискавичник, саман – лимпач, решетка – тратняця, щибень – скаля (цегеля), аудиторія – слухальня, картон – текстура, філенка – таля, трафарет – тавро, кожух – ту(о)лубець тощо. Більшість таких термінів не закріпились у мові і їх замінено відповідно іншими, переважно іншомовними, термінами: *комора, амбразура, антаблемент, арка, балка, бельэтаж, блиск, боковина, прогонич, ванна, вентилятор, грозозахист (громовідвід), саман (ґрунтблок), решітка (трати), щибінь (рідше скаля), аудиторія, картон, фільонка, трафарет, кожух*. У передмові С. Булда зазначає, що доводилось довго шукати «синоніміку для розв'язання терміна європейськими мовами, дошукувати точного його змісту в різних джерелах, добирати українське слово (чи й кілька слів) живої мови, що найбільше передає зміст терміна, і творити проекти українського терміна, які потім ішли на розгляд широкого пленуму Секції, редакторської та філологічної колегії» [5, с. 9]. Наприклад, *флюгарка, дефлектор – Deflector – газотяг*, оскільки основне його призначення – поліпшувати тяг газових продуктів горіння.*

Не закріпились в архітектурній термінології і штучно створені прикметники, наприклад терміносполуки, що позначали різновиди арок, передавали терміном *лук* та прикметниками *припадистий, перекутній, плічковий, зіркуватий, шоломуватий, цибулюватий, чоловій* тощо.

Нормативність мовної одиниці визначають на підставі відповідності продуктивним словотворчим, морфологічним, синтаксичним та іншим моделям сучасної української мови. Таким

чином, основними критеріями нормативності термінологічних одиниць, на які орієнтуються суб'єкти мовного планування на сучасному етапі розвитку термінології, вважають системний та національний критерії.

Під час системного дослідження української архітектурної термінології було виявлено, що на понятійному рівні архітектурні терміни, що ввійшли до «Словника будівельної термінології» С. Булди, розподіляються в певному порядку – будується предметно-тематична класифікація, результатом якої є об'єднання термінів у тематичні групи. В такий спосіб системність досліджуваної термінології відображає усталену систему архітектури як науки, її внутрішню деталізацію на менш об'ємні галузі. Зокрема, у словнику зафіксовано значну кількість українських архітектурних термінів на позначення назв деталей, елементів споруд та будівель: *обаніл, заглибина, антресоля, закрутень, апареля, лук, трям, баляса, бльок, викруження, надколоння* тощо; найменувань споруд, будівель, окремих приміщень: *комора, ангар, галерія, слухальня, купальня, танок, хлібниця* тощо; назв будівельних матеріалів: *альябастр, лимпач, скалля, текстура, цегелля* тощо.

Деякі терміни відрізняються від сучасних фонетико-морфологічним оформленням: *альябастр, антресоля, апареля, балькон, бльок, галерія* тощо.

«Словник будівельної термінології» С. Булди багатий на синоніми, які наведено поряд у словникових статтях у дужках, проте, слід зазначити, що першим фіксують слово з народної живої мови: *ажурний – прозірчастий (прозористий, ажурний, дірчатий, мережчатий); амбар – комора (амбар, шпихлір, житовня, гамазей); амбразура – заглибина (амбразура)* тощо.

Архітектурні терміни-слова, що ввійшли до словника, часто стають основою для творення терміносполук, причому кількісний склад спеціальної номінації та її поняттєвий обсяг перебувають в обернено-пропорційній залежності. Наприклад, на основі терміна *лук (арка)* утворено значну кількість двокомпонентних термінологічних словосполучень, які є вищим ступенем системної родо-видової ієрархії і зумовлені конкретизацією понять. Найчастіше такі терміносполуки мають модель «прикметник (дієприкметник) + іменник»: *лук арабський (безрозпірний, брусовий, подвійний, підвищений, гнучкий, готичний, двосхилий, кільчатий, консольний, мавританський, кількакутний, віконний, лапатий, коловий, чоловіий* тощо).

Таким чином, хоча не всі запропоновані мовні форми словника можуть бути раціональними й прийнятими для сучасного українського термінотворення, «Словник будівельної термінології» С. Булди є багатим джерелом української архітектурної термінології, цінною пам'яткою української лексикографії етапу зародження та формування, оскільки було вироблено засади мовного планування термінології сфери архітектури. Теоретична і практична спадщина термінологічних надбань 20–30-х рр. ХХ ст. ввійшла до активного наукового обігу в Україні й використовується у сучасному українському термінознавстві.

Вважаємо перспективним подальше дослідження української архітектурної термінології, яку зафіксовано у словниках 30–60-х рр. ХХ ст.

1. Кияк Т. Мовна політика і термінознавство // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми української термінології». – 2004. – № 503. – С. 8–14. 2. Тараненко О. О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. – 2003. – №2–3. – С.30–55. 3. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія: Історія і сьогодення. – Львів: Кальварія, 1999. – 110 с. 4. Боярова Л. Г. Українська термінологія і мовна політика (20-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. X. – С. 187–195. 5. Словник будівельної термінології (проект) // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Т. XVII. – X. – К.: Держ. вид-во України. – 1930. – 255 с.